

THOMAS GÖTSELIUS

I HJÄRTAT AV HJÄRTAT AV LANDET

Litteraturen och det nationella

TFL 2024:3-4. KANON OCH NATION

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v5i3-4.51445>

ISSN: 2001-094X

– Kanon och nation –

Copyright © 2024 Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Nationalismen är tillbaka. I världshändelserna, i politiken, i forskningen. På många sätt påminner situationen om nationalismens förra återkomst – den som ägde rum på 1990-talet. Kriget i det forna Jugoslavien var inte bara ett utbrott av nationalism utan ledde också till en omfattande och mångsidig diskussion av nationalismen som fenomen. En sådan diskussion förs nu återigen, men något tycks samtidigt ha förändrats. Den nationalism som då sågs som ett motsägelsefullt fenomen att dissekera men att i slutändan ändå markera kritisk distans till får i dag ett annat bemötande. ”Jag tror nu att den politiska verkligheten kräver nationalism”, skriver till exempel en svensk författare och politisk debattör. ”Inte av principiella skäl. Men just här och nu, i vår del av världen och i vår plats i historien, är nationalismen oundviklig.” Och som ett vidgående av att diskussionens villkor förändrats tillägger han att ”[d]en svåra frågan är hur man som liberal ska förhålla sig till detta faktum.”¹

Ja, nationalismen är svår att förhålla sig till. Inte minst gäller det i ett land som Sverige där den länge utgjort ett negativ till den nationella självbilden. I ett av de forskningsbidrag som dess förra återkomst genererade skriver Sverker Sörlin om bakgrunden till detta – två århundranden utan deltagande i väpnade konflikter. Men också om konsekvenserna – nationalism ses som något i grunden främmande för Sverige.² Som Orvar Löfgren åskådliggör saken i ett annat bidrag från samma tid så uppfattades Sverige som ”en modern samhällsformation som frigit sig från traditionens barlast av fosterländsk rekvisita och nationalistiska brösttoner”.³ Sverige hade blivit en ”postnationell stat”.⁴

Är det detta vi nu ser förändras? Utan att gå djupare in på saken vill jag bara peka på att nationalismens återkomst denna gång har

fört med sig att talepunkter och troper som "hjärtlandet", "svenska värderingar", "folkutbyte" och så vidare normaliserats i svensk politik. Denna partipolitiskt drivna nationalism visar sig också i det policyförslag om en "svensk kulturkanon" som diskuterats under dessa TfL-dagar. Andra tecken i skyn på förändring är att svenska statsvetare numera debatterar "liberal nationalism", ett slags frihetligt alternativ till den etniska eller paranoidea nationalism som annars riskerar att ta över.⁵ Men bara en hastig blick på världen bortom Sveriges gränser visar samtidigt att detta övertagande redan är ett faktum. Överallt handlar politiken om att stänga gränser, resa murar, höja tullar eller "ta tillbaka kontrollen". Överallt framstår en osminskad nationalism som den drivande faktorn.

Den fråga jag vill ställa här är hur vi som litteraturvetare ska förhålla oss till detta faktum – nationalismens plötsliga allestädes närvaro. Annorlunda uttryckt: hur kan litteraturvetenskapen tänka kring litteraturen i skuggan av nationalismens återkomst – eller "i farans stund", som Walter Benjamin skrev, för att tydliggöra allvaret i situationen?⁶ Mer precist vill jag ställa frågan hur 'det nationella' problematiseras i litteraturen och hur litteraturvetenskapen analytiskt kan bidra till att synliggöra det.

Vad är då detta 'nationella'? Dagens svenska litteratur, för att nu hålla oss till den, rymmer ju knappast patriotiska yttringar av den typ vi förknippar med litteraturen på Geijers, Heidenstams eller ens Mobergs tid. Problematiseringen av det nationella måste uppenbarligen sökas på en annan nivå – men vilken?

Frågan om det nationella i litteraturen liknar på ett sätt andra angelägna fenomen som tilldragit sig uppmärksamhet inom ämnet på senare år: hur kan litteraturvetenskapen förhålla sig till den pågående klimatkatastrofen (det ekokritiska forskningsfältet)? Eller till den pågående artutrotningen (fält som djur- och växtstudier)? Samtidigt finns det viktiga skillnader mellan dessa områden eftersom det nationella har ett band till litteraturen som övriga saknar. Liksom djuren och naturen kan det nationella bli motiv och tema i litteraturen, som ju bevisligen kan handla om odalbonden, svenska öden och äventyr eller svenskarna och deras hövdingar. Men också när den inte gör det, tycks det nationella närvarande genom det faktum att litteratur

görs av språk, och att språk i ett visst – historiskt och geografiskt – avseende är nationellt bestämda.

”Ett språk är en dialekt med en flotta och en armé”, heter det i en aforism som brukar tillskrivas den judiske lingvisten Max Weinreich. Den antyder att dialekterna föregår språket, som egentligen bara är en dialekt bland andra. Den antyder även att den dialekt som upphöjts till språk gjorde det genom att integreras i en statsbyggnadsprocess baserad på ett våldsmonopol. Men inte alla historiska statsbyggnadsprocesser har gjort skillnad på dialekter. ”Språket” är således ett lingvistiskt fenomen som skapats i och med uppkomsten av de specifikt enspråkiga politiska enheter som går under namnet nationalstater.

Världslitteraturforskaren Alexander Beecroft har plockat upp Weinreichs aforism och turnerat den åt det litterära och mediala hållet: ”Ett språk är en dialekt med en litteratur”, skriver han.⁷ Det mänskliga talet befinner sig så sett i ett kontinuum där ”dialekterna” i ena änden hör samman med en flytande och oregerad lingvistisk värld och där ”språket” i den andra omvänt betecknar en avgränsad och reglerad sådan. Först när det oregerade talet materialiseras och kodifieras via det alfabetiska medium litteraturen redan i sitt namn förutsätter – *littera* – uppstår det specifika tankeverktyg som kallas språk.

Kanske kan vi addera en tredje variant av aforismen: ett språk är en dialekt med en politisk gemenskap. Denna variant utgår från Aristoteles identifikation av människans språklighet som kärnan i hennes mänsklighet, det som skiljer henne från djuren. Identifikationen har plockats upp av Jacques Rancière. Avgörande för gränsdragningen för den politiska gemenskapen, skriver Rancière, är frågan om ”vem som besitter ordet, och vem som bara har ett läte. I alla tider har vägran att uppfatta vissa kategorier av personer som politiska varelser förmedlats genom vägran att uppfatta de ljud som lämnar deras läppars som språkliga.”⁸ Detta förklarar varför ett väsentligt inslag i nationalstatens historia har varit att få människor att överge sina dialekter och läras att tala ”språket”, eller att överge sina sociolekter – den geografiska och horisontella aspekten kan och bör kombineras med en vertikal och klassbaserad. Först därigenom *blir de* nämligen människor och undersåtar eller medborgare. I förlängningen förtydligar det också litteraturens roll i samma historia: den

har nyttjats som ett medel för denna inläring. Från humanisternas skoldialoger över den gamla svenska psalmboken till *Nils Holgerssons underbara resa* är litteraturen, med ett uttryck lånat från Ernst Gellner, en ”pedagogisk infrastruktur” i nationens tjänst.⁹

I den mån vi bejakar de insikter som kommer till uttryck i dessa aforismer – och det menar jag att vi på språk-, medie- och utbildningshistoriska grunder har goda skäl att göra – så medför det att bandet mellan litteraturen och nationen preciseras. Oavsett om litteraturen handlar om nationen eller inte, är den förbunden med den via nationalspråket. Undantag finns förstås, inte minst då det gäller mångnationella språk eller postkoloniala nationer. Men i Europa har bandet funnits där sedan 1500-talet. ”Under loppet av den tidigmoderna perioden skapade europeiska eliter stegvis idealet om regeringar som styrde över enhetliga befolkningar, som talade samma språk, under ett enhetligt lag- och förvaltningssystem; och så småningom att detta system också skulle administreras av en meritokratisk elit vars utbildning till stor del skulle bestå i studier av litterära klassiker på nationens folkspråk”, skriver David Graeber och tillägger att det märkliga är att det inte fanns något som liknar ett prejudikat för en stat av detta slag någonstans i den tidigare europeiska historien.¹⁰ Och det är ju också denna ”märkliga” utveckling som ligger till grund för det moderna litteraturstudiets tillblivelse under nationalismens 1800-tal. Istället för att studera den klassiska litteraturen på de klassiska språken så valde man att studera de nationella litteraturerna på deras respektive språk, först för sig och sedan i inbördes jämförelse. Och bakom dessa språk återfinner vi deras gemensamma garant: nationalstaten.

Innan jag kommer till frågan hur vi kan tänka analytiskt kring litteraturen och det nationella, finns det skäl att dröja vid denna tidigmoderna utveckling. Den kan nämligen hjälpa oss att klargöra en samtida dynamik, som överskrider den i trängre mening litteraturvetenskapliga frågan, och som sammanhänger med nationalismens återkomst. Det handlar om språk-, litteratur- och kulturpolitikens betydelse i den värld som nu håller på att ta form. På goda grunder kan vi nämligen anta att den kommer att få en långt viktigare roll än under det som snart kanske kommer att kallas den postnationella parentes.

Att kulturpolitik inte är ett nytt fenomen vet förstås alla. Maecenas underhöll Horatius och Augustus uppmuntrade Vergilius att dikta till Roms ära, något som furstar genom seklerna inte varit sena att ta lärdom av. Med insikten att Roms poeter faktiskt diktade på sin tids folkspråk kom emellertid renässansens litterater att få ett nytt uppdrag: att inte bara dikta på den lokala dialekten utan med sin dikt omforma och upphöja den till ett litteraturspråk i tävlan med latinet – ett språk är en dialekt med en litteratur! Detta språk skulle i nästa led skänka glans och ära åt det rike som poeten tjänade. Och detta var ingen bisak – ett språk är en dialekt med en flotta och en armé! Avgörande för kulturpolitikens utveckling under 1500-talet var insikten att makt och språk, makt och lärdom, makt och litteratur berodde av varandra. Detta förhållande aktualiserades och sammanfattades i sentensen *translatio imperii et studii*, överföringen av makten och lärdomen eller politiken och kulturen. Temporalt och geografiskt avsåg den överföringen av politisk dominans från öster till väster, från Grekland till Rom, från Rom till Frankerriket, och därifrån in i den västeuropeiska samtiden med dess nya nationer, flottor och arméer. Men vad som sentensen framför allt sammanfattar är den politisk-strategiska tankefigur som är kärnan i den klassiska imperialismen. ”Språket är alltid imperiets följeslagare”, som det talande nog heter i förordet till den första folkspråkiga grammatiken i renässansens Europa (1492).¹¹ Herravälde eller imperiemakt beror inte enbart av våldsmakt. Den kräver även mjuka maktformer som utvecklas i lockande narrativ eller avancerade kunskaper, förföriska bilder eller förbluffande formuleringar. Sentensens term ”studier” är alltså ett vitt begrepp och skulle i dag kunna uppdateras och sammanfattas till de politikområden som i svensk statsbudget sorteras under rubrikerna ”kultur” och ”utbildning”, om vi inskränker den senare till humaniora och vissa delar av samhällsvetenskapen.

Tankefiguren fick sin första tillämpning på den italiska halvön, men givet den komplexa politiska situationen där kom man att uppfinna ett nationellt litteraturspråk men ingen nation. För andra gick det bättre. Såväl Spanien som England lät med framgång makten stödja litteraturen och tvärtom. Men det land som lyckades bäst var Frankrike. Med övergången från latin till den dialekt som talades vid hovet i Île-de-France som administrativt språk år 1539, lades grunden för

ett nationsbygge baserat på ett språk vi sedan dess kallar franska. Den centrala kulturpolitiska insatsen stod poeterna för, och argumenten finns samlade i Joachim du Bellays *Försvar och förhärligande av franska språket* (1549). Resultatet kan avläsas tvåhundra-femtio år senare, alltså i slutet av 1700-talet, då franskan avancerat till litteraturens, diplomatin och det bildade Europas *lingua franca*. Och strikt litterärt låter det sig avläsas i att Paris långt in i vår tid förblivit litteraturens världshuvudstad – ett faktum som litteratursociologen Pascale Casanova baserar sin stora studie *La république mondiale des lettres* (1999) på. I den lanserar hon idén att det existerar en universell litterär republik, baserad på den estetiska guldmyntfot som är litteraturens egenvärde. Hon vill också visa hur föreställningen växte fram historiskt och hur den tar plats i rummet – eller mera precist i Paris. ”Litteraturhistorien”, skriver Casanova, ”vilar på en följd av revolter och frigörelser, tack vare vilka författarna, trots deras irreducibla beroende av språket, har lyckats skapa förutsättningar för en ren och autonom litteratur, befriad från politiska nyttoaspekter.”¹² Om litteraturen i det tidigmoderna Europa uppstår i relation till nationen, så utgör dess vidare utveckling en serie försök att undfly den och bli sin egen nation, kunde man parafrasera tesen. Men det betyder inte att litteraturen blir av med den faktiska nationen. På grund av ett ”échange inégal”, ett ojämnt utbyte, nationerna emellan kommer vissa nationers litteratur att framstå som mer universell än andras. Framför allt kommer den litteratur som skrivs i systemets centrum och på dess språk – franska – att få en särställning. För Casanova är denna ojämlika fördelning av litterärt kapital följden av en rent inomlitterär utveckling, men frågan är om inte det är en felsyn. Snarare framstår det som en effekt av en historiskt ovanligt framgångsrik kulturpolitisk utväxling mellan *imperii* och *studii*.

Oavsett vilket är relationen mellan nation, språk och litteratur uppenbarligen inte densamma i alla nationer. Kanske kan man säga att relationen är överdeterminerad av det ”ojämlika utbytet”. Eller för att parafrasera ett gammalt skämt: alla länder har en kultur, sin egen eller ett annat lands. En djärv tes hos Casanova är följaktligen att författare i de ”mest litterära länderna” tillerkänns en litterär autonomi som låter dem skriva om universella teman medan författare i systemets periferi ”i praktiken är dömda att utveckla ett nationellt

eller folkligt tema: de måste försvara och illustrera nationell historia eller nationella motsättningar, om så bara genom att kritisera dem”.¹³ För att undgå provinsialismen dödskyss måste således den författare som bekänner sig till Litteraturen då som nu bege sig till dess centrum för att konsekreras, var än detta må vara beläget. I går Strindberg i Paris, i dag Hassen Khemiri i New York...

Det jag hittills sagt om den historiska relationen mellan litteraturen och nationen, och mellan nationen och kulturpolitiken leder oss därmed fram till en fråga. Kan Casanovas teoretiska modell användas för att få syn på 'det nationella' på en annan nivå än den klassiska nationalistiska diktningens?

All den litteratur som inte låtit sig översättas och uppmärksammas i den litterära republikens hjärta är enligt hypotesen märkt av sin perifera plats i systemet. Det vill säga: den vittnar på något sätt om 'det nationella'. Låt oss anta att detta stämmer. Och låt oss spetsa till det genom att pröva tanken på efterkrigstidens "postnationella" svenska välfärdsstat och dess litteratur, det vill säga den period då det nationella borde vara som minst närvarande i litteraturen.

För att kunna göra det måste vi samtidigt förtydliga en sida av den svenska omvandlingen. Varför blir nationen en icke-fråga vid denna tid? Det korta svaret är att nationalismen med andra världskrigets slut gjorde bankrutt. Men riktigt så enkelt är det kanske inte. I nationalismforskningen är Ernst Gellners studie *Stat, nation och nationalism* (1983) alltså en grundtext. Där lanserar han tanken att nationalismen är ett svar på moderniteten. Nationalismen så att säga skapar nationen för att politiskt-ideologiskt överbrygga de samhällsförändringar som sätter in efter 1789, och som medför industrialisering, urbanisering samt uppkomsten av ett anonymt massamhälle. För Gellner utgör nationalismens tal om nationell gemenskap och de institutioner den utvecklar under 1800-talet – folkskolan är exempelvis en "pedagogisk infrastruktur" – försök att på ideologisk väg hantera och kulturellt homogenisera en ny social komplexitet. Faktum är att man kan se krigsslutet som en kulmen på en sådan utveckling. "Vid första världskriget slut var det gränser som skapades och

justerades, medan människor på det hela taget lämnades där de befann sig. Efter 1945 skedde snarast det motsatta: med ett betydande undantag hölls gränserna i stort sätt intakta och människor flyttades istället”, skriver historikern Tony Judt i *Postwar* (2005).¹⁴ Paradoxen är då den följande: på samma gång som andra världskriget diskrediterade nationalismen som ideologi, bidrog det till att stöpa om Europa efter nationalismens vision – i varje stat ett folk, åt varje folk en stat. Europa blev ett majoritetssamhälle med små minoriteter. Där kunde nationalismen som ideologi försvinna eftersom den i praktiken segrat.

Nationalstaten Sverige är ett framträdande exempel på ett sådant samhälle. Här finns visserligen rester av den gamla imperialstaten Sverige, där minoriteter som samer och tornedalingar för att vinna inträde i den nya gemenskap mellan jämlikar som är den nyligen demokratiserade nationen, måste överge sina ”dialekter” och lära sig tala dess ”språk” med hjälp av en ”pedagogisk infrastruktur”. Men den relativa etniska homogeniteten gör nationalstaten så stark att nationalismen kan avstås.

Vad berättar då den litteratur som detta samhälle producerar? Att få till stånd ett reellt empiriskt test av dess universella respektive provinsiella eller nationella teman är förstås inte möjligt – i alla fall så länge inte den svenska litteraturhistorien digitaliserats i tillräcklig grad för att tillåta kvantitativa undersökningar. Följaktligen är vi hänvisade till att närma oss materialet utifrån andra kriterier. Ett sådant har att göra med tidsavstånd. Den litteratur som följer direkt in på det brott i tiden som krigsslutet utgör bör exempelvis förbigås, eftersom de författare som är verksamma där formats under en tidigare period – den så kallade nyprovinsialismen inom efterkrigsprosan kan av detta skäl lämnas därhän. Om vi istället tar sikte på författare som är födda in i den nya svenska demokratin och formats under den postnationella efterkrigstiden, så måste blicken riktas mot 1970-talet. Inte heller där finner vi någon nationalistisk litteratur, men väl en litteratur om moderniseringen av Sverige. Jag tänker på Per-Anders Fogelströms *Stad*-serie, som gestaltar Stockholms förvandling mellan 1868 och 1968 ur det arbetande folkets perspektiv; jag tänker på Sven Wernström och hans serie om trälarna som skriver den marxistiska versionen av samma historia men förskjuter tidslinjen bakåt; jag tänker på Kerstin Ekmans ”stora kulturkritiska Sverigehistoria”

eller Katrineholmssviten, som också den ställer ”de grundläggande frågorna om urbanisering, kapitalism, arbetarrörelse och socialism” men ur kvinnornas perspektiv; jag tänker på Sven Delblancs Hede-bysvit där samma sociala förlopp skildras i temporalt förtätad form men där istället småbrukarna, handlarna och den gamla, i förfall stadda överheten skildras; jag tänker slutligen på Sara Lidmans Jernbane-epos där drömmaren och svindlaren Didrik ser till att förbinda sitt norrländska Lillvattnet med riket så att invånarna där äntligen skulle ”bliva såsom svenskar och fullständiga människor!”¹⁵

Min poäng här är inte att visa att 1970-talets svenska romankonst är nationell i den meningen att den behandlar den svenska välfärds-samhällets ursprung och framväxt – det har sagts många gånger förr. Istället vill jag lyfta fram att den allt som oftast behandlar provinser utan att för den skull vara provinsiell. Flera av romanerna upprättar provinsen i relation till ett centrum som förblir outskrivet men ändå styrande. Detta centrum är egentligen inte huvudstaden, annat än på ett mimetiskt plan, utan snarare den postnationella välfärdsstaten Sverige: det land som vi blivit när vi är framme, alltså det land som författarna skriver sina berättelser utifrån och det land som är läsarnas nu. Det är detta som binder samman berättelserna från Sörmland och Västerbotten och Stockholm och Östergötland till en ny politisk gemenskap. Förflutenhetens periferi hålls samman av det centrum som är framtiden, där löftet om en ny, jämlik nationell gemenskap hägrar. Men samtidigt är denna framtida gemenskap tvetydig – det löfte som gavs i det förflutna tycks trots allt inte ha infriats i berättarnas eller författarnas nu. Något som framställs särskilt tydligt i Ekmans avslutande *Stad i ljus*, där det återblickande berättarperspektivet förändras till ett komplicerat nu. Romanerna blir på så sätt olika varianter av en anklagelseakt riktad mot det ofullbordade ”moderna projektet”.

Denna modernisering ser inte likadan ut överallt, vilket också är ett skäl till att romanerna utspelar sig i provinsernas Sverige. Det senare understryks också av att flera av dem är skrivna på ”dialekt” (och sociolekter) snarare än ”språk”: Lidmans och Enquists västerbott-niska, Delblancs och Ekmans sörmländska. Det bör inte förstås som en fråga om lokalfärg. Istället pekar det dialektala direkt mot den nya politiska gemenskapens tillblivelse, vilken romanerna tematiserar på det narrativa planet, samtidigt som den problematiseras på det

mediala planet: texten simulerar alfabetiskt en främmande talspråklig värld som befinner sig utanför eller på gränsen till den framtida politiska gemenskap som, med idéhistorikern Julia Nordblads formulering, utgör "den enspråkiga demokratin".¹⁶ Att det är fråga om en simulering sammanhänger med det estetiska problem som består i att återge hur det som fortfarande är läten och ännu inte ord i den litterära publikens öron lämnar de talandes läppar. "Ett troget återgivande av dialekten skulle ha varit svårt att genomföra, och svårt att läsa. Jag har därför valt att översätta personernas tal till svenska", noterar Lidman i ett efterord och bifogar en lista över "ett litet urval dialektord" som hon trots allt behållit.¹⁷ Det är en närmast övertydlig demonstration av den laddade relationen mellan "dialekt", "språk" och nation i litteraturen.

Särskilt intressant blir denna romanernas polyfoni hos Delblanc, som inte bara fångar småbrukarnas och drängarnas tal utan även den bankrutte baron Urses och – inte minst – det teatrala hovspråket hos den "bördshögfärdige bastarden" och "Östermalmsbolsjeviken" Mon cousin.¹⁸ Denna gestalt, som tillåts avbryta romanens berättare, är även författarens kusin eller förvridna spegelbild: en person som tillägnat sig ett lärdomsspråk som han både älskar och föraktar. Delblancs egen tillgång till detta språk speglar samtidigt "den pedagogiska infrastrukturens" betydelse i den postnationella välfärdsstaten, där en småbrukarson från Sörmland kunde ta sig hela vägen till Uppsala universitet och där skriva en avhandling i litteraturhistoria om äreminnets genre i det svenska 1700-talet. Eller för att översätta det till detta föredrags språk: om relationen mellan *imperii* och *studii* eller enväldets kulturpolitik. Delblanc, som i sin forskning drabbades av insikten om diktarens nära band till makten, gjorde för den skull ständigt grimaser åt sig själv – författare som han var till ett tvetydigt äreminne över en framväxande svensk välfärdsstat.¹⁹

Men det är inte bara den pedagogiska infrastrukturen som dessa författare har sina karriärer att tacka för. Det reformerade utbildningssystemet kom under efterkrigstiden också att kopplas samman med politiska satsningar som bibliotekersättning, en författarfond, ett nytt statligt litteraturstöd, en helt ny kulturpolitik, "En bok för alla", men också en förlagsbransch som fann nya vägar att nå ut till en alfabetiserad och alltmer litterat befolkning. Den succé dessa

romaner gjorde är samtidigt succén för förlagens nya bokklubbar, som lyckades sprida den problematiserande nationsbyggnadsepiken långt utanför de redan litteratas kretsar. Och när bokklubbförsäljningen ebbat ut överfördes böckerna till det nya pocketformatet och därmed till nya läsargrupper. Staten och kapitalet jobbade här som på andra håll i den postnationella välfärdsstaten Sverige i tandem. Det resulterade i framväxten av en nationell kulturell infrastruktur med litteraturen i förarsätet. Någon ”kulturkanon” behövdes inte i detta system, helt enkelt eftersom den svenska litterära traditionen reproducerade sig själv i skolorna, något som garanterades av läroplanernas detaljerade läslistor samt det starka inslaget av litterata lärare och social reproduktion i läraryrket. Och på universiteten konsekrerades de nya författarskapen då andra avhandlingsämnen än de litteraturhistoriska plötsligt blev möjliga. Att bedriva textanalytiska studier av samtida författare blev nästan lika attraktivt som att vara en framgångsrik författare med sina egna litteraturvetare.

Hur kan vi summera detta? En generation efter att Sverige framträder som postnationell stat tycks dess mest framträdande författare kollektivt upptagna av ’det nationella’ – det vill säga med att bearbeta ett material som språkligt, historiskt, geografiskt och socialt är helt och hållet knutet till en specifik plats i världen och den politiska gemenskap som utvecklats där. Denna bearbetning är som jag försökt visa inte bara litteraturens innehåll utan också dess medium, i den dubbla bemärkelsen alfabetisk artefakt och kulturell infrastruktur.

Därmed tycks Casanova få rätt, ’det nationella’ träder oundvikligen fram hos dessa författare från periferin. Men det betyder inte att hennes modell ger oss svaret på det litteraturvetenskapliga problemet. Tvärtom är det inte svårt att finna rader av exempel på författare och verk som motbevisar idén om att ’det nationella’ inte kan skrivas i centrum av det system hon beskriver, liksom det finns lika många exempel på författare i periferin som skriver om ’universella’ teman (Matt Erlin och Andrew Piper har rent av falsifierat Casanovas tes empiriskt i en stor kvantitativ undersökning).²⁰ Att de romaner jag diskuterat bearbetade ’det nationella’ hänger mindre samman med

deras position i världslitteraturens periferi än att författarna sökt en form att behandla ett ärende som uppsökt dem: en genomgripande samhällsförvandling som infallit under deras levnad och som rör tillhörigheten till en politisk gemenskap som även den struktureras utifrån relationen mellan centrum och periferi. Denna litterära form är romanen som provinskrönika. Det betyder inte att 'det nationella' i litteraturen alltid kommer att ge sig tillkänna just så. Eller att 'det nationella' som sådant är en stabil kategori. Som etnologen Löfgren påpekar så lokaliseras "'det nationella' [...] till olika arenor, ikläder sig skiftande former eller byter fokus mellan nationer. [...] Det nationella blir en kameleontisk form som kan dyka upp helt överraskande, för att försvinna eller omlokaliseras."²¹ Den amorfa entitet som är 'det nationella' tycks således passa bra ihop med den amorfa genre (eller anti-genre) som är romanen.

Kan man omsätta dessa iakttagelser i ett tentativt program för utforskandet av 'det nationella' i litteraturen? Vilka punkter bör det i så fall ta hänsyn till? Här är ett förslag:

1. Det nationella i litteraturen tar sig skiftande uttryck, men sammanhänger ytterst alltid med den politiska gemenskapens gränser. Dessa gränser är mångdimensionella och kan röra allt från språk och dialekt (sociolekt) till geografi och etnicitet eller genus och reproduktion.
2. Det nationella i litteraturen är förbundet med omvälvande samhällsförändringar som medför att den politiska gemenskapens gränser provas och dras upp på nytt.
3. Det nationella i litteraturen är förbundet med temporalitet. Den politiska gemenskapen är laddad med tid. Den reaktionära politikens "eviga gårdagar", som Anders Ehnmark talade om i en minnesvärd formulering,²² Eller den "kommande gemenskap" som Giorgio Agamben skriver om med en utopisk gest.²³
4. Det nationella i litteraturen är förbundet med en medial infrastruktur. Från den "pedagogiska infrastruktur" som gör den möjlig, över den mediala infrastruktur som den framträder genom, till den kommunikationernas infrastruktur som också kan uppträda på fiktionens mimetiska nivå. Järnvägen hos Lidman och Ekman, tunnelbanan hos Fogelström, ån hos Delblanc...

5. Det nationella i litteraturen sätter avtryck på formens nivå. ”Konstens former upptecknar mänsklighetens historia mer rättvisande än dokumenten”, skriver Adorno.²⁴ I den moderna litteraturen är det framför allt i romanen som det nationella behandlats, men de former som dessa romaner har antagit har varit lika föränderliga som ’det nationella’ självt. I detta finns förmodligen en estetisk-historisk logik.

Dessa punkter är förstås bara en servettskiss. Men kanske kan de ändå vara till hjälp när det gäller att synliggöra det nationella i litteraturen här och nu?

Romanen som provinskrönika var lösningen på det konstnärliga problem som de historiska förändringarna ställde 1970-talets svenska författare inför. Men hur ser lösningen ut i dagens litteratur – om nu någon sådan låter sig urskiljas? Också i dag är den politiska gemenskapens gränser och villkor den fråga som utlöser de hårdaste diskussionerna. Och även i dag har vi en omvälvande samhällsförändring bakom oss – en förändring som dessutom utmynnat i en situation då det är ”fara å färde”, för att återknyta till Walter Benjamin.²⁵ Vi kan kalla den förändringen globalisering, nedmonteringen av välfärdsstaten, det nyliberala marknadsexperimentet, nedmonteringen av de nationsbyggande institutionerna statskyrka, statlig skola, statligt postverk, allmän värnplikt och så vidare – den har många dimensioner och jag tror inte jag behöver beskriva den ytterligare. Men jag skulle vilja understryka att det är rimligt att se nationalismens återkomst som en politisk reaktion på just denna samhällsförändring. Nationalism är, som Gellner framhöll, både ett symptom och ett svar på modernisering.

Men i litteraturen hittar vi alltså ingen nationalism. Däremot finner vi i den en geografisk plats som den nya nationalismens politiker gärna uppsöker i sina troper eller poster på olika plattformar – det så kallade ”hjärtlandet” eller landsbygden. Landsbygden finns i populärlitteraturen, vilket här skulle kunna beläggas med en mycket lång litteraturlista. Men istället för att presentera en sådan ska jag citera en symptomal ingress ur *Tidningen Land* från 2017. ”Först skrev Lina Bengtsdotter en roman om relationer. Ingen ville ge ut den. Då skrev hon istället en landsbygdsdeckare där puben,

lanthandeln och bruket var med. Och då slogs förlagen om boken”.²⁶ Anledningen till att landsbygden är frekvent i populärlitteraturen är alltså att den attraherar läsare. Men landsbygden finns också i den konstnärligt syftande litteraturen. Och här kommer nu en lista: Lotta Lotass, Mirja Unge, Tomas Bannerhed, Marit Kapla, Lars Anderson, Karin Smirnoff, Axel Lindén, Peter Törnqvist, Annika Norlin, Åke Smedberg, Sanna Samuelsson, David Nyman, Mattias Timander, Erik Andersson, Marie Lundström, Pär Hansson, Elin Grelsson, Mikael Berglund, Gustav Bergström, Sven Olov Karlsson – jag kunde fortsätta, men jag tror att ni förstått min poäng: landsbygdsromanen är samtidens svenska författares försök till lösning på det konstnärliga och samhällseliga problem de brottas med.

Återigen är det alltså i provinsen det nationella framträder. Men är det verkligen korrekt att tala om provins här? En provins förutsätter trots allt ett centrum. Det går förstås inte att dra alla dessa romaner över en kam så låt mig tentativt besvara frågan med hjälp ett exempel, Ola Nilssons trilogi *Hundarna*, *Änglarna* och *Kärleken gömmer minnet* (2010, 2011, 2012). Den värld som framträder i dessa romaner har drag av norrländsk landsbygd men den är ospecificerad, sluten i sig själv och framför allt lämnad åt sig själv. Frågan om världen utanför uppstår aldrig, varför det kanske är fel att tala i termer av provins och centrum, för såvitt vi inte tänker oss att det centrum som verkligen betyder något inte längre är nationellt baserat utan globalt och därför näst intill omöjligt att föreställa sig. Samtidigt är det som att själva tiden har övergivit platsen – eller annorlunda formulerat: romanernas värld är en värld utan framtid, där den enda gemenskap som låter sig föreställas finns i ett diffust förflutet. Människorna lever i ett slags temporalt efteråt och de lever alla för sig. De har oklara eller trasiga familjeförhållanden och kan bara ta kontakt med varandra med ruset som ursäkt eller mål. I *Hundarnas* öppningsscen kliver en av romanens huvudpersoner talande nog upp på räcket till den bro som en gång byggts med stålbalkar och betong för att förbinda byn med yttervärlden: ett stycke infrastruktur som minner om en förlorad modernitet och inte längre tycks leda någonstans. Eller? I det mörka vattnet nedanför svävar allttjämt sjunkstockarna från det förflutnas flottningar. Pojken på räcket känner suget. Den som senaste dök från bron bröt nacken och dog.

Så problematiserar Ola Nilssons trilogi det som i dag är det nationella i litteraturen. "Hjärtlandet" är ett land där framtiden försvunnit och där gemenskapens band rivits av. Samtidslitteraturen framträder här som ett slags invertering av den nationalistiska politikens trop. Om hjärtat av landet är landsbygden så är hjärtat av hjärtat av landet – precis som i William H. Gass roman med samma namn – tomhet eller mörker. Eller för att säga det med annan parafras på dessa romaner, också den lånad: "Det finns inget samhälle. Det som finns är enskilda kvinnor och män... och familjer."²⁷

Jag vill avsluta med att knyta samman frågan om det nationella i litteraturen med TfL-dagarnas andra tema: kanon. Utifrån det perspektiv som anlagts här är det uppenbart att kanon, eller snarare ett listat urval av den nationella litteraturen, historiskt sett fyllt en viktig funktion i nationalstaten. Själva termen "kanon" är visserligen ny i sammanhanget, men ansatsen att utveckla en egen litteratur och att använda den för att utbilda eliter eller lära undersåtar att "tala" snarare än att framställa "låten" är som framgått jämgammal med nationalstaten själv. "Litteratur är" trots allt, som Roland Barthes en gång sa, "det som undervisas".²⁸ Denna kulturella eller "pedagogiska infrastruktur" kom också till användning, om än under nya förtecken, i det postnationella Sverige. Att utpeka förslaget om en "svensk kulturkanon" som ett nynationalistiskt påfund är så sett fel – annat än vad gäller namnet. Däremot spelar det förstås roll på vilket sätt och under vilka förtecken denna litteraturundervisning sker – och det är om detta den egentliga striden står. Vilket också tydliggörs av att ingen hittills i debatten framfört ståndpunkten att läsning av svensk skönlitteratur *inte* bör vara ett inslag i svensk skola.

Det stora problemet med förslaget om en "svensk kulturkanon" är ett annat: det är tomt på innehåll *som kulturpolitik* betraktad. Att försöka få framtagandet av litteraturlistor att framstå som en nationell kultur- och litteraturpolitik värd namnet är ingenting annat än ett illusionsnummer. Den bristande ambition som blottläggs här blir inte bättre av att den faktiska policyn antar en tillbakablickande form (listan över titlar från förr speglar den reaktionära politikens "eviga

gårdagar” som Ehnmark talade om). En kulturpolitik värd namnet bör vara aktiv och framåtsyftande. Den måste våga föreställa sig framtiden: det handlar om att skapa en grogrund, eller snarare en starkare infrastruktur, för den svenska litteratur som skall komma. För det krävs inte bara nya idéer (1970-talets svenska kulturpolitik kan trots allt inte replikeras), utan också finansiering. Ser man närmare på de nationella litteraturer som för närvarande blomstrar så är det också tillförseln av medel som förenar dem. Ta Norge eller Sydkorea: hade dessa länders litteratur frodats utan de satsningar som respektive land gjort på sin kultur- och litteraturpolitik? Det tror i alla fall inte norska författare eller sydkoreanska politiker.²⁹ I bägge fallen har ett problematiskt nationellt förflutet hanterats genom betydande satsningar på nationell kulturpolitik. Ur det långa perspektiv på ämnet som anlagts är det uppenbart att vi här åter stött på den gamla figuren *imperi et studii*: det ömsesidigt förstärkande förhållandet mellan nationell politisk makt och nationellt skapad kultur. Men dessa exempel visar samtidigt att en sådan satsning i dag inte måste stå i nationalismens tjänst: det är fullt möjligt att tjäna både konsten och demokratin.

Det manar till eftertanke i en historisk situation då inte bara nationalismen utan också geopolitiken återvänt med en förödande kraft. Vad sägs om att formulera en alternativ kulturpolitik som *soft power*, för den demokratiska politiska gemenskapens resiliens?

Noter

- 1 Jesper Ahlin Marceta, ”Liberal nationalism för framtiden”, *Liberal debatt*, 2022-03-18, hämtad 2024-11-15, <https://www.liberaldebatt.se/2022/03/liberal-nationalism-for-framtiden/>
- 2 Se Sverker Sörlin, *Nationens röst. Texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm: SNS Förlag, 2001), 10.
- 3 Orvar Löfgren, ”Nationella arenor”, i *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Billy Ehn, Jonas Frykman och Orvar Löfgren red. (Stockholm: Natur & Kultur, 1993), 29.
- 4 Björn Östbring, *Nationalstaten. En essä om liberal nationalism och Sveriges framtid* (Stockholm: Fri tanke, 2023), 16.
- 5 Östbring, *Nationalstaten*, 15–17.
- 6 Walter Benjamin, ”Historiefilosofiska teser”, i *Bild och dialektik. Essayer i urval och översättning av Carl Henning Wijkmark* (Lund: Bo Cavefors, 1969), 179.
- 7 Alexander Beecroft, *An Ecology of World Literature* (London: Verso, 2015), 6.

- 8 Jacques Rancière, "Estetiken som politik", i *Texter om estetik och politik*, Christina Kullberg, Jonas J. Magnusson, Sven-Olov Wallenstein och Kim West övers. (Lund: Site Editions, 2006), 96.
- 9 Se Ernst Gellner, *Stat, nation, nationalism*, Hans Dalén övers. (Nora: Nya Doxa, 1997).
- 10 David Graeber, "There Never Was a West. On the Incoherence of the Notion of the 'Western Tradition'", i *The Ultimate Hidden Truth of the World. Essays* (London: Allen Lane, 2024), 39.
- 11 Antonio de Nebrija, *Gramática de la lengua castellana. Vol. 2. Edición crítica de Antonio Quilis*, (Madrid: Ediciones de Cultura Hispánica, 1992), 16.
- 12 Pascale Casanova, *La république mondiale des lettres* (Paris: Seuil, 1999), 70.
- 13 Casanova, *La république mondiale des lettres*, 274, 262.
- 14 Tony Judt, *Postwar. A History of Europe Since 1945* (New York: Penguin, 2005), 27.
- 15 För karaktäristiken av Ekman, se Maria Schottenius, "De underjordiska källorna", *Nordisk Kvinnolitteraturhistoria*; <https://nordicwomensliterature.net/se/2011/01/04/de-underjordiska-kallorna/>; Sara Lidman, *Din tjänare hör* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1977), 188.
- 16 Se Julia Nordblad, *Den enspråkiga demokratin. Minoriteterna, skolan och imperiet, Sverige och Frankrike, 1880–1925* (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2015).
- 17 Lidman, *Din tjänare hör*, 255.
- 18 Karaktäristiken är Malte Perssons, se "Det här är problemet med dagens litteratur", *Expressen*, 2024-07-13.
- 19 Se Sven Delblanc, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur* (Stockholm: Bonniers, 1965).
- 20 Se Matt Erlin, Andrew Piper m.fl., "Cultural Capitals. Modeling Minor European Literature", *Journal of Cultural Analytics*, vol. 6 (2021: 1), 83–116, <https://doi.org/10.22148/001c.21182>.
- 21 Löfgren, "Nationella arenor", 28.
- 22 Se Anders Ehnmark, *Slottet. En essä om Alexis de Tocqueville* (Stockholm: Norstedts, 1990), 40.
- 23 Se Giorgio Agamben, *The Coming Community*, Michael Hardt övers. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998).
- 24 Theodor W. Adorno, *Den nya musikens filosofi*, Sven-Olov Wallenstein övers. (Stockholm: Faethon, 2024), 49.
- 25 Benjamin, "Historiefilosofiska teser", 179.
- 26 "Landsbygden hett stoff för deckarförfattare", *Tidningen Land*, 2017-10-20, <https://www.land.se/livet-pa-landet/landsbygden-hett-stoff-for-deckarforfattare>
- 27 Margaret Thatcher, intervju i *Women's Own* 1987, här cit. efter *The Guardian*, 2013-04-08, <https://www.theguardian.com/politics/2013/apr/08/margaret-thatcher-quotes>
- 28 Cit. eft. Terry Eagleton, *Literary theory. An Introduction* (Oxford: Basil Blackwell, 1983), 197.
- 29 Se Sandra Stiskalo, "Så blev potatislandet Norge världs bäst på litteratur", *Dagens Nyheter*, 2023-12-09, <https://www.dn.se/kultur/sa-blev-potatislandet-norge-varldsbast-pa-litteratur/>; Martin Gelin, "Så erövrar Sydkoreas kultur världen", *Dagens Nyheter*, 2024-10-11, <https://www.dn.se/kultur/sa-erovrar-koreansk-kultur-varlden/>